В І Д Г У К
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
ПАНЧУК ІРИНИ ОЛЕГІВНИ
на тему: «Правосвідомість як фактор утвердження демократичних основ державного та суспільного ладу України»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правих учень

Актуальність теми зумовлена тим, що усвідомлення процесів сучасного життя суспільства та перспективи його розвитку припускають підвищення соціальної значущості правової свідомості, покликаної формувати й зміцнювати правові засади вітчизняної державності. Правосвідомість, володіючи власним культурним статусом в соціумі, є реальним фактором змін правової дійсності.

Незважаючи на те, що вивченню цього соціально-правового феномену займалося не одне покоління дослідників, автор звернув увагу на те, що у правовій науці недостатньо чітко охарактеризовано взаємодію явища правосвідомості із іншими правовими явищами, такими як правопорядок, законність, легітимність державної влади. Шлях до демократії пролягає, перш за все, через індивіда та його активну участь у правовому, політичному та соціальному житті країни, яка зумовлюється саме високим рівнем його правової свідомості.

Вивчаючи ту або іншу проблему, кожний дослідник виробляє власний погляд на неї, висвітлюючи при цьому реальні ознаки та особливості об'єкта. Виявивши загальне, яке притаманне деяким або багатьом концепціям, стане зрозумілою сама природа досліджуваного явища, завдяки якій можна обрати підхід, який з методологічної точки зору буде найбільш вдалим і максимально сприятиме її розкриттю. Саме тому дисертант обумовив необхідність комплексного аналізу механізмів впливу правосвідомості на демократизацію державного та суспільного ладу в Україні.

Дисертант у своєму дослідженні обрав низку найактуальніших питань, пов'язаних з з'ясування сутності правосвідомості як фактору утвердження демократичних основ державного та суспільного ладу: понятійно-категоріальним апаратом; визначенням теоретичних та методологічних основ теорії правосвідомості; розкриттям сутності громадянської правосвідомості як особливого виду правосвідомості; виявленням шляхів впливу правосвідомості на розвиток правової системи держави; визначенням ролі правосвідомості в механізмі легітимації державної влади; з'ясуванням значення правосвідомості у процесі забезпечення законності та правопорядку; виявленням особливостей індивідуальної та суспільної правосвідомості в умовах розвиненого громадянського суспільства; аналізом основних механізмів впливу правосвідомості на утвердження активної громадянської позиції особи; з'ясуванням особливостей правосвідомості громадян у період демократичного транзиту та перспектив формування зрілої правосвідомості в Україні.

Дисертаційне дослідження І. О. Панчук пов'язане з темою наукового дослідження кафедри теорії та історії держави і права Інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»: «Історія теорії та практики вітчизняного та зарубіжного конституціоналізму» (державний реєстраційний номер 0112 U 007515).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Робота, запропонована І. О. Панчук, характеризується системним підходом до предмету дослідження. Структурно дисертація складається із вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (286 найменувань). Структура повністю відповідає цілям і завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми, визначені автором.

Методологічну основу дисертаційної роботи І. О. Панчук складають філософські, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання (діалектичного,

історичного, порівняльно-правового, тощо), застосування яких забезпечує достовірність отриманих результатів, досягнення сформульованих цілей і завдань дослідження.

Характерною рисою дисертаційного дослідження є його чітка теоретико-прикладна спрямованість. Висвітлені автором пропозиції можуть бути використані у науково-дослідній сфері, у правотворчій та правозастосовній діяльності, а також у навчальному процесі.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, полягає у здійснені комплексного дослідження ролі правосвідомості у встановленні демократичних основ державного та суспільного ладу:

Логічним є зміст дисертації, який відповідає поставленій меті дослідження та його назві.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження правосвідомості як суспільно-правового феномену» дисертант здійснив аналіз підходів до розуміння явищ права та правосвідомості; розуміння сутності правосвідомості, її структури та види; особливостей впливу правової свідомості на суспільно-політичні процеси.

Значним здобутком, на наш погляд, є формулювання авторських визначень понять: «теорія правосвідомості» (с. 13), «правова ідеологія» (с. 40), «правосвідомість» (с. 53), «правосвідомість особистості» (с. 54), «громадянська правосвідомість» (с. 69) тощо.

Узагальнивши існуючи точки зору щодо праворозуміння, що властиве людській правосвідомості і є її органічною частиною, дисертант зазначив, що доцільно сприймати праворозуміння саме в таких двох аспектах – як частину правосвідомості, яка відповідає за сприйняття і розуміння особою та суспільством явища права і діє в сполученні з іншими компонентами правосвідомості, а також як наукову діяльність по дослідженню явища права.

Підкреслюється, що саме те як особа розуміє право, яка концепція переважає в її уявленні про нього – є одним з основних елементів усієї її

правосвідомості та здійснює вплив на інші її складові. Зокрема, переважання в науковому житті та правовій ідеології держави природно-правових ідей так чи інакше формує в правосвідомості громадян відповідний погляд на усю правову систему держави, у якій важливе місце відводиться судовим прецедентам, ідеям справедливості та природних прав людини та громадянина. З іншого боку, людина, яка розуміє право спираючись па основні постулати позитивістської концепції у правовідносинах буде діяти виходячи з того, що закон це і є право, якого слід дотримуватись неухильно, а значить вона може дотримуватись законів, що не відповідають навіть нормам її власної моралі, чи уявленням про правильне і неправильне. Отже, праворозуміння має значний вплив на правосвідомість і в якості наукової теорії, і як складова самої правосвідомості (с. 18-19).

У роботі акцентується увага, на тому що найбільш перспективною площиною для вивчення явища правосвідомості у якості фактора демократизації суспільного та державного устрою на сьогодні - психологічну, соціологічну, а особливо комунікативну теорії права. Саме вони розглядають правосвідомість у першу чергу як продукт суспільного життя, вказуючи на ті її властивості та характеристики, що розкривають здатність цього явища впливати на процеси, які проходять у суспільстві та державі (с. 31).

У підрозділі 1.2 дисертант всебічно і повно дослідив *структуру правосвідомості,* виокремлено три компоненти – правову ідеологію, правову психологію та вольовий елемент або ж поведінкову складову. Зокрема, у межах правової ідеології цілком обґрунтованим є виділення ілюзорної ідеології яка створюється з метою введення суспільства в оману та служить інтересам певної групи осіб, має нестійкий та тимчасовий характер; *види правосвідомості* - індивідуальна, групова та суспільна; *рівні правосвідомості* – побутовий, професійний та науковий. Проте, у межах індивідуальної правосвідомості дисертантом виділено правосвідомість особистості – особливий вид індивідуальної правосвідомості, носієм якого є всебічно

розвинена особа, яка обізнана з нормами права і добре орієнтується в правовій сфері, здатна аналізувати оточуючу її правову дійсність і активно діяти у ній. Запропоновано класифікувати правосвідомість за ступенем сприйняття правових норм, за яким можна виділити низький, базовий та високий рівні правової свідомості (с. 38-54).

У другому розділі «Правосвідомість в правовій демократичній державі» автор здійснив аналіз різних підходів до розуміння правової системи держави та місця правосвідомості у ній; охарактеризував значення правосвідомості у процесі легітимації державної влади; здійснив аналіз ролі правосвідомості у процесі забезпечення режиму законності і правопорядку.

Автор детально проаналізувавши поняття правової системи та погляди на її структуру, стверджує, що правосвідомість є її складовою частиною, з усіма своїми елементами, видами та рівнями. Це в повній мірі відповідає природі правової системи та дозволяє виявити основні закономірності її функціонування та розвитку з огляду на індивідуальну та суспільну правосвідомість (с. 76-83).

Акцентується увага, на тому, що головною особливістю правосвідомості у процесі регулювання суспільних відносин є її можливість трансформувати зміст права, підвищувати або понижувати його значення для суспільних відносин. Тобто, правосвідомість виступає водночас цілком самостійним елементом правової системи, а від її рівня залежить якість правовідносин, що мають місце між суб'єктами права (с. 88).

Питання легітимності та легітимації влади не нові для правової науки. Легітимність як політичне та правове явище є предметом дослідження у багатьох наукових працях. Більшість науковців погоджується – легітимність державної влади одна з основних умов функціонування держави в цілому. Дисертант розкрив легітимацію державної влади як процес, який побудований на правовій та політичній свідомості громадян. Важливе значення для нього має як ідеологічна, так і психологічна сторони правосвідомості. *Ідеологічна* складова відповідає за пізнання політико-

правових механізмів формування державної влади, її функціонування та припинення діяльності; *психологічна* складова відповідає за емоційну оцінку відповідності власне процедури формування державної влади уявленням людини про правильне і неправильне, а також за оцінку фактичного стану дотримання такої процедури (с. 100-101).

Підкреслюється, що у контексті розгляду питань легітимності державної влади досить складно розмежувати правову та політичну свідомість. Слід погодитись, що при всьому бажанні остаточно розділити їх у теорії права не вийде. На практиці це також викликає труднощі, адже поширеною є ситуація, коли громадяни сприймають свою обізнаність з політичною ситуацією в країні та власними симпатіями у цій сфері як достатню підставу вважати владу легітимною. Зазначено, що політична свідомість, на відмінну від правової, відображає у першу чергу такі явища у межах процесу легітимації як боротьба за владу між різними політичними силами, реалізація їх інтересів та прийняття ними політичних рішень. Правосвідомість же відображає той аспект легітимації державної влади, що є предметом регулювання норм права (с. 101-102).

У підрозділі 2.3 акцентується увага, на тому, що у контексті впливу правосвідомості на підтримання законності принципову роль відіграє базовий рівень правосвідомості індивіда, який передбачає такі погляди на право та державу, які б утримували останнього від вчинення правопорушень, а мотиви (наприклад, страх перед покаранням) законослухняної поведінки при цьому можуть не відповідати високим критеріям розвиненої правосвідомості. Проте, такий стан речей не може існувати тривалий час (с. 122).

У третьому розділі - «Правосвідомість в умовах становлення сучасного громадянського суспільства» дисертант охарактеризував особливості формування та відображення у правовій свідомості таких основних правових цінностей як свобода, рівність, справедливість, приватна власність, охорона прав та свобод людини і громадянина (с.140-146);

у контексті утвердження активної громадянської позиції підкреслено важливість таких факторів як революційні події спрямовані на повалення нелегітимної влади, глобалізація, консолідації, волонтерство, меценатство та благодійна діяльність громадян і громадських організацій, участь особи у громадських об'єднаннях і політичному житті суспільства (с. 146-164); проаналізовано теоретичні та практичні аспекти особливостей правової свідомості в період демократичного транзиту та формування зрілої правосвідомості (с. 164-185).

Завершується дисертаційне дослідження висновками, які в узагальненому вигляді відображають основний зміст роботи.

Дисертаційне дослідження І. О. Панчук, як і будь-яке творче дослідження, має й деякі зауваження та дискусійні положення:

1. Підлягає сумніву п. 3 та п. 4 наукової новизни дослідження **«уперше»**, зокрема:

- «визначено місце правосвідомості у правовій системі держави та доведено її вплив на формування, функціонування і розвиток такої системи. Зокрема, правосвідомість є не лише засобом комунікації усередині та поза межами правової системи, але й повноцінним її елементом, який здатен впливати на правотворчість та правозастосування в межах такої системи». Проте, саме на сторінках 86-88 дисертаційного дослідження наводяться точки зору вчених, які це стверджують: О. Ф. Скакун, Н. М. Оніщенко, М. Г. Хаустової та ін.;

- «доведено, що правосвідомість є визначальним фактором легітимності державної влади, оскільки громадяни є безпосередніми учасниками її формування та здійснення. Демократичною така влада може вважатися лише за умови, якщо ідеологічна та психологічна складові правосвідомості містять глибокі знання про механізми формування та функціонування державної влади». Аналогічні твердження мали місце у чисельних наукових дослідженнях.

2. Правосвідомість має свою специфіку, що відрізняє її від інших форм свідомості та проявляється у предметі відображення. У зв'язку з цим хотілося б почути думку автора щодо таких понять та категорій: «юридичні права та обов'язки», «правомірність», «протиправність», «правовідносини», «дієздатність», на основі яких правосвідомість відображає оцінку поведінки суб'єктів права як правомірну чи неправомірну.

3. З огляду на європейський курс нашої держави, у межах даної проблеми, доцільно було б проаналізувати європейський досвід щодо сприяння підвищенню рівня правосвідомості громадян.

Проте, висловлені зауваження не применшують загальну позитивну оцінку проведеного дослідження Ірини Олегівни Панчук.

Повнота викладу наукових положень дисертації в опублікованих працях. Основні положення, висновки та пропозиції дисертації викладені у 9 наукових публікаціях, з них 6 – статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України, 1 – стаття, опублікована у науковому періодичному виданні іноземної держави, 2 – тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації І. О. Панчук.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим нормативним вимогам. В цілому дисертація І. О. Панчук, є самостійними, завершеним, науковим дослідженням присвяченим сутності правосвідомості як фактору демократизації державного та суспільного устрою України.

За своїм змістом і за загальною спрямованістю наукового пошуку дисертація І. О. Панчук повністю відповідає обраній спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Таким чином, підсумовуючи слід зазначити, дисертаційне дослідження **Ірини Олегівни Панчук** на тему: «Правосвідомість як фактор утвердження демократичних основ державного та суспільного ладу України», відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого

звання старшого наукового співробітника», а його автор заслуговує на присудження наукового ступеня **кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.**

Офіційний опонент:

старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник **Л. О. Макаренко**

Макаренко Л.О.

10 12 2015